

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १७ ॥

दशक सतरावा । । : । प्रकृति पुरुष
समास पहिला । । : । प्रकृतिपुरुषनाम
॥ श्रीरामसमर्थ ॥
निश्चळ ब्रह्मी चंचळ आत्मा । सकळां पर जो परमात्मा ।
चैतन्य साक्षी ज्ञानात्मा । शङ्गुणैश्वरु ॥ १ ॥
सकळ जगाचा ईश्वरु । म्हणौन नामें जगदेश्वरु ।
तयापासून विस्तारु । विस्तारला ॥ २ ॥
शिवशक्ती जगदेश्वरी । प्रकृतिपुरुष परमेश्वरी ।
मूळमाया गुणेश्वरी । गुणक्षोभिणी ॥ ३ ॥
क्षेत्रज्ञ द्रष्टा कूटस्त साक्षी । अंतरात्मा सर्वसाक्षी ।
सुद्धसत्त्व महत्तत्त्व परीक्षी । जाणता साधु ॥ ४ ॥
ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु । नाना पिंडी जीवेश्वरु ।
त्यास भासती प्राणीमात्रु । लहानथोर ॥ ५ ॥
देहदेउळामधें बैसला । न भजतां मारितो देहाला ।
म्हणौनि त्याच्या भेणें तयाला । भजती लोक ॥ ६ ॥
जे वेळेसी भजन चुकले । तें तें तेव्हां पछ्याडिलें ।
आवडीनें भजों लागले । सकळ लोक ॥ ७ ॥
जें जें जेव्हां आक्षेपिले । तें तें तत्काळचि दिधलें ।
त्रैलोक्य भजों लागलें । येणें प्रकरें ॥ ८ ॥
पांचा विषयांचा नैव्यद्य । जेव्हां पाहिजे तेव्हां सिद्ध ।
ऐसें न करितां सद्य । रोग होती ॥ ९ ॥
जेणें काळें नैव्यद्य पावेना । तेणें काळें देव राहेना ।
भाग्य वैभव पदार्थ नाना । सांडून जातो ॥ १० ॥
जातो तों कळो देईना । कोणास ठाउकें होयेना ।
देवविण अनुमानेना । कोणास देव ॥ ११ ॥
देव पाहावयकारणें । देउळें लागती पाहाणें ।
कोठेंतरी देउळाच्या गुणें । देव प्रगटे ॥ १२ ॥
देउळें म्हणजे नाना शरीरें । तेथें राहिजे जीवेश्वरे ।
नान शरीरें नाना प्रकारें । अनंत भेदे ॥ १३ ॥
चालतीं बोलतीं देउळें । त्यामधें राहिजे राउळें ।
जितुकीं देउळें तितुकीं सकळें । कळली पाहिजे ॥ १४ ॥
मच्छ कूर्म वाराह देउळें । भूगोळ धरिला सर्वकाळें ।
कराळें विक्राळें निर्मळें । कित्तियेक ॥ १५ ॥
कित्तियेक देऊळीं सौख्य पाहे । भरतां आवघें सिंध आहे ।
परी तें सर्वकाळ न राहे । अशाश्वत ॥ १६ ॥
अशाश्वताचा मस्तकमणी । जयाची येवढी करणी ।
दिसेना तरी काय जालें धनी । तयासीच म्हणावें ॥ १७ ॥

उद्भवोन्मुख होतां अभेद । विमुख होतां उदंड खेद ।
ऐसा अधोर्ध संवाद । होत जातो ॥ १८ ॥
सकळांचे मूळ दिसेना । भव्य भारी आणी भासेना ।
निमिष्य येक वसेना । येके ठाई ॥ १९ ॥
ऐसा अगाध परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।
तुझी लीळा सर्वोत्तमा । तूच जाणसी ॥ २० ॥
संसारा आलियाचें सार्थक । जेथें नित्यानित्यविवेक ।
येहलोक आणी परलोक । दोनी साधिले ॥ २१ ॥
मननसीळ लोकांपासीं । अखंड देव आहर्निशीं ।
पाहातां त्यांच्या पूर्वसंचितासी । जोडा नाही ॥ २२ ॥
अखंड योग म्हणोनि योगी । योग नाही तो वियोगी ।
वियोगी तोहि योगी । योगबळें ॥ २३ ॥
भल्यांची महिमा ऐसी । जे सन्मार्ग लावी लोकांसी ।
पोहणार असतां बुडतयासी । बुडों नेदावें ॥ २४ ॥
स्थूळसूक्ष्मतत्त्वझाडा । पिंडब्रह्मांडाचा निवाडा ।
प्रचित पाहे ऐसा थोडा । भूमंडळी ॥ २५ ॥
वेदांतीचें पंचिकर्ण । अखंड तयाचें विवर्ण ।
महावाक्यें अंतःकरण । रहस्य पाहे ॥ २६ ॥
ये पृथ्वीमधें विवेकी असती । धन्य तयांची संगती ।
श्रवणमात्रें पावती गती । प्राणीमात्र ॥ २७ ॥
सत्संग आणी सत्शास्त्रश्रवण । अखंड होतसे विवर्ण ।
नाना सत्संग आणी उत्तम गुण । परोपकाराचे ॥ २८ ॥
जे सद्कीर्तीचे पुरुष । ते परमेश्वराचे अंश ।
धर्मस्थापनेचा हव्यास । तेथेंचि वसे ॥ २९ ॥
विशेष सारासार विचार । तेणें होय जगगोद्वार ।
संगत्यागें निरंतर । होऊन गेले ॥ ३० ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
देवबळात्कारनाम समास पहिला ॥

समास दुसरा । । : । शिवशक्तिनिरूपण
। । । । श्रीराम ॥
ब्रह्म निर्मळ निश्चळ । जैसें गगन अंतराळ ।
निराकार केवळ । निर्विकारी ॥ १ ॥
अंतचि नाही तें अनंत । शाश्वत आणी सदोदित ।
असंत नव्हे तें संत । सर्वकाळ ॥ २ ॥
परब्रह्म तें अविनाश । जैसें आकाश अवकाश ।
न तुटे न फुटे सावकास । जैसें तैसें ॥ ३ ॥
तेथें ज्ञान ना अज्ञान । तेथें स्मरण ना विस्मरण ।
तेथें अखंड निर्गुण । निरावलंबी ॥ ४ ॥

तेथें चंद्र सूर्य ना पावक। नव्हे काळोखें ना प्रकाशक ।
 उपाधीवेगळें येक। निरोपाधी ब्रह्म ॥ ५ ॥
 निश्चळीं स्मरण चेतलें। त्यास चैतन्य ऐसें कल्पिलें ।
 गुणासमत्त्वं जालें। गुणसाम्य ऐसें ॥ ६ ॥
 गगनीं आली अभ्रच्छाया। तैसी जाणजे मूळमाया ।
 उद्भव आणी विलया। वेळ नाही ॥ ७ ॥
 निर्गुणी गुणविकारु। तोचि शङ्गुणेश्वरु ।
 अर्धनारीनटेश्वरु। तयास म्हणजे ॥ ८ ॥
 आदिशक्ति शिवशक्ति। मुळीं आहे सर्वशक्ति ।
 तेथेऊन पुढें नाना वेक्ती। निर्माण जाल्या ॥ ९ ॥
 तेथून पुढें शुद्धसत्व। रजतमाचें गूढत्व ।
 तयासि म्हणजे महत्त्व। गुणक्षोभिणी ॥ १० ॥
 मुळीं असेचिना वेक्ती। तेथें कैची शिवशक्ती ।
 ऐसें म्हणाल तरी चितीं। सावधान असावें ॥ ११ ॥
 ब्रह्मांडावरून पिंड। अथवा पिंडावरून ब्रह्मांड ।
 अधोर्ध पाहातां निवाड। कळों येतो ॥ १२ ॥
 बीज फोडून आणिलें मना। तेथें फळ तों दिसेना ।
 वाढत वाढत पुढें नाना। फळें येती ॥ १३ ॥
 फळ फोडितां बीज दिसे। बीज फोडितां फळ नसे ।
 तैसा विचार असे। पिंडब्रह्मांडीं ॥ १४ ॥
 नर नारी दोनी भेद। पिंडी दिसती प्रसिद्ध ।
 मुळीं नस्तां विशद। होतील कैसीं ॥ १५ ॥
 नाना बीजरूप कल्पना। तीत काये येक असेना ।
 सूक्ष्म म्हणोनि भासेना। येकायेकीं ॥ १६ ॥
 स्थूळाचें मूळ ते वासना। ते वासना आधीं दिसेना ।
 स्थूळावेगळें अनुमानेना। सकळ कांहीं ॥ १७ ॥
 कल्पनेची सृष्टी केली। ऐसीं वेदशास्त्रें बोलिलीं ।
 दिसेना म्हणोन मिथ्या केली। न पाहिजेत कीं ॥ १८ ॥
 पडदा येका येका जन्माचा। तेथें विचार कळे कैचा ।
 परंतु गूढत्व हा नेमाचा। ठाव आहे ॥ १९ ॥
 नाना पुरुषांचे जीव। नाना स्त्रियांचे जीव ।
 येकचि परी देहस्वभाव। वेगळाले ॥ २० ॥
 नवरीस नवरी नलगे। ऐसा भेद दिसों लागे ।
 पिंडावरून उमगे। ब्रह्मांडबीज ॥ २१ ॥
 नवरीचें मन नवऱ्यावरी। नवऱ्याचें मन नवरीवरी ।
 ऐसी वासनेची परी। मुळींहून पाहावी ॥ २२ ॥
 वासना मुळींची अभेद। देहसमंधें जाला भेद ।
 तुटतां देहाच समंध। भेद जेला ॥ २३ ॥
 नरनारीचें बीजकारण। शिवशक्तीमधें जाण ।
 देह धरितां प्रमाण। कळों आलें ॥ २४ ॥
 नाना प्रीतीच्या वासना। येकाचें येकास कळेना ।
 तिक्षण दृष्टीनें अनुमाना। कांहींसें येतें ॥ २५ ॥
 बाळकास वाढवी जननी। हें तों नव्हे पुरुषाचेनी ।

उपाधी वाढे जयेचेनी। ते हे वनिता ॥ २६ ॥
 वीट नाही कंटाळानाहीं। आलस्य नाही त्रास नाही ।
 इतुकी माया कोठेंचि ना हीं। मातेगेगळी ॥ २७ ॥
 नाना उपाधी वाढऊं जाणे। नाना मायेनें गोऊं जाणे ।
 नाना प्रीती लाऊं जाणे। नाना प्रपंचाची ॥ २८ ॥
 पुरुषास स्त्रीचा विश्वास। स्त्रीस पुरुषाचा संतोष ।
 परस्परें वासनेस। बांधोन टकिलें ॥ २९ ॥
 ईश्वरें मोठें सूत्र केलें। मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें ।
 लोभाचें गुंडाळें केलें। उगवेना ऐसें ॥ ३० ॥
 ऐसी परस्परें आवडी। स्त्रीपुरुषांची माहां गोडी ।
 हे मुळींहून चालिली रोकडी। विवेकें पाहावी ॥ ३१ ॥
 मुळीं सूक्ष्म निर्माण जालें। पुढें पष्ट दिसोन आलें ।
 उत्पतीचें कार्य चाले। उभयतांकरितां ॥ ३२ ॥
 मुळीं शिवशक्ती खरें। पुढें जालीं वधुवरें ।
 चौऱ्यासि लक्ष विस्तारें। विस्तारली जे ॥ ३३ ॥
 येथें शिवशक्तीचें रूप केलें। श्रोतीं मनास पाहिजे आणिलें ।
 विवरलियांविण बोलिलें। तें वेर्थ जाणावें ॥ ३४ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 शिवशक्तिनिरूपणनाम समास दुसरा ॥

समास तिसरा । । । । श्रवणनिरूपण
 । । । । श्रीराम ॥
 थांबाथांबा ऐका ऐका। आधींच ग्रंथ सोडूं नका ।
 सांगितलें तें ऐका। सावधपणें ॥ १ ॥
 श्रवणनामध्दें सार श्रवण। तें हें अध्यात्मनिरूपण ।
 सुचित करून अंतःकर्ण। ग्रन्थामधें विवरावें ॥ २ ॥
 श्रवणमननाचा विचार। निजध्यासें साक्षात्कार ।
 रोकडा मोक्षाचा उधार। बोलोंचि नये ॥ ३ ॥
 नाना रत्नें परीक्षितां। अथवा वजनं करितां ।
 उत्तम सोनें पुटीं घालतां। सावधान असावें ॥ ४ ॥
 नाना नाणीं मोजून घेणें। नाना परीक्षा करणें ।
 विवेकी मनुष्यासी बोलणें। सावधपणें ॥ ५ ॥
 जैसें लाखोलीचें धान्य। निवडून वेंचितां होते मान्य ।
 सगट मानितां अमान्य। देव क्षोभे ॥ ६ ॥
 येकांतीं नाजुक कारबार। तेथें असावें अति तत्पर ।
 त्याच्या कोटिगुणें विचार। अध्यात्मग्रन्थीं ॥ ७ ॥
 काहिण्या कथा गोष्टी पवाड। नाना अवतारचरित्रें वाड ।
 त्या समस्तांमध्ये जाड। अध्यात्मविद्या ॥ ८ ॥
 गत गोष्टीस ऐकिलें। तेणें काये हातास आलें ।
 म्हणती पुण्य प्राप्त जालें। परी तें दिसेना कीं ॥ ९ ॥
 तैसें नव्हे अध्यात्मसार। हा प्रचितीचा विचार ।
 कळतां अनुमानाचा संव्हार। होत जातो ॥ १० ॥
 मोठे मोठे येऊन गेले। आत्म्याकरितांच वर्तले ।
 त्या आत्म्याचा महिमा बोले। ऐसा कवणु ॥ ११ ॥

युगानयुगें येकटा येक । चालवितो तिनी लोक ।
 त्या आत्म्याचा विवेक । पाहिलाच पाहावा ॥ १२ ॥
 प्राणी आले येऊन गेले । ते जैसे जैसे वर्तले ।
 ते वर्तणुकेचें कथन केलें । इच्छेसारिखें ॥ १३ ॥
 जेथें आत्मा नाही दाट । तेथें अवघें सरसपाट ।
 अत्म्याविण बापुडें काष्ठ । काये जाणे ॥ १४ ॥
 ऐसें वरिष्ठ आत्मज्ञान । दुसरें नाही यासमान ।
 सृष्टीमधें विवेकी सज्जन । तेचि हें जाणती ॥ १५ ॥
 पृथ्वी आणी आप तेज । याचा पृथिवीमध्ये समज ।
 अंतरात्मा तत्वबीज । तें वेगळेंचि राहिलें ॥ १६ ॥
 वायोपासून पैलिकडे । जो कोणी विवेकें पवाडे ।
 जवळीच आत्मा सांपडे । त्या पुरुषासी ॥ १७ ॥
 वायो आकाश गुणमाया । प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
 सूक्ष्मरूपें प्रचित येया । कठीण आहे ॥ १८ ॥
 मायादेवीच्या धांदली । सूक्ष्मीं कोण मन घाली ।
 समजला त्यची तुटली । संदेहवृत्ती ॥ १९ ॥
 मूळमाया चौथा देह । जाला पाहिजे विदेह ।
 देहातीत होऊन राहें । धन्य तो साधु ॥ २० ॥
 विचारें ऊर्ध्व चढती । तयासी च ऊर्ध्वगती ।
 येरां सकळां अधोगती । पदार्थज्ञानें ॥ २१ ॥
 पदार्थ चांगले दिसती । परी ते सर्वेचि नासती ।
 अतो भ्रष्ट ततो भ्रष्ट होती । लोक तेणें ॥ २२ ॥
 याकारळें पदार्थज्ञान । नाना जिनसीचा अनुमान ।
 सर्व सांडून निरंजन । धुंडीत जावें । २३ ॥
 अष्टांग योग पिंडदज्ञान । त्याहून थोर तत्वज्ञान ।
 त्याहून थोर आत्मज्ञान । तें पाहिलें पाहिजे ॥ २४ ॥
 मूळमायेचे सेवटी । हरिसंकल्प मुळी उठी ।
 उपासनायोगें इठी । तेथें घातली पाहिजे ॥ २५ ॥
 मन त्यापलिकडे जाण । निखळ ब्रह्म निर्गुण ।
 निर्मळ निखळ त्याची खूण । गगनासारिखी ॥ २६ ॥
 येथून तेथवरी दाटलें । प्राणीमात्रास भेटलें ।
 पदार्थमात्रीं लिगटलें । व्यापून आहे ॥ २७ ॥
 त्याऐसें नाही थोर । सूक्ष्माहून सूक्ष्म विचार ।
 पिंडब्रह्माचा संव्हार । होतां कळे ॥ २८ ॥
 अथवा पिंड ब्रह्मांड असतां । विवेकप्रळये पाहों जातां ।
 शाश्वत कोण हें तत्वता । उमजों लागे ॥ २९ ॥
 करून अवघा तत्वज्ञाडा । सारासाराचा निवाडा ।
 सावधपणें ग्रन्थ सोडा । सुखिनावें ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 श्रवणनिरूपणनाम समास तिसरा ॥

समास चौथा । । । । अनुमाननिरसन

। । । । श्रीराम ॥

बहुत जनासी उपाये । वक्त्यास पुसतां त्रासों नये ।

बोलतां बोलतां अन्वये । सांडूं नये ॥ १ ॥
 श्रोत्यानें आशंका घेतली । तै तत्काळ पाहिजे फेडिली ।
 स्वगोष्टीनें सगोष्टी पेंचली । ऐसें न व्हावें ॥ २ ॥
 पुढें धरितां मार्गें पेंचला । मार्गें धरितां पुढें उडाला ।
 ऐसा सांपडतचि गेला । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥
 पोहणारचि गुचक्या खातो । जनास कैसा काढूं पाहातो ।
 आशय लोकांच राहातो । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥
 आपणचि बोलिला संव्हार । आपणचि बोलिजे सर्वसार ।
 दुस्तर मायेचा पार । टाकिला पाहिजे ॥ ५ ॥
 जें जें सूक्ष्म नाम घ्यावें । त्याचें रूप बिंबऊन द्यावें ।
 तरीच वक्ता म्हणवावें । विचारवंत ॥ ६ ॥
 ब्रह्म कैसें मूळमाया कैसी । अष्टधाप्रकृती शिवशक्ती कैसी ।
 शङ्गुणेश्वराची स्थिति कैसी । गुणसाम्याची ॥ ७ ॥
 अर्धनारीनटेश्वर । प्रकृतिपुरुषाचा विचार ।
 गुणक्षोभिणी तदनंतर । त्रिगुण कैसे ॥ ८ ॥
 पूर्वकक्ष कोठून कोठवरी । वाच्यांशलक्ष्यांशाची परी ।
 सूक्ष्म नाना विचार करी । धन्य तो साधु ॥ ९ ॥
 नाना पाल्हाळीं पडेना । बोलिलेंचि बोलावेना ।
 मौन्यगर्भ अनुमाना । आणून सोडी ॥ १० ॥
 घडी येक विमळ ब्रह्म । घडी येक सर्व ब्रह्म ।
 द्रष्टा साक्षी सत्ता ब्रह्म । क्षण येक ॥ ११ ॥
 निखळ तेंचि जालें चंचळ । चंचळ तेंचि ब्रह्म केवळ ।
 नाना प्रसंगी खळखळ । निवाडा नाही ॥ १२ ॥
 चळतें आणी निखळ । अवघें चैतन्यचि केवळ ।
 रूपें वेगळालीं प्रांजळ । कदापी बोलवेना ॥ १३ ॥
 उगीच करी गथागोवी । तो लोकांस कैसें उगवी ।
 नाना निखळें नाना गोवी । पडत जाते ॥ १४ ॥
 भ्रमास म्हणे परब्रह्म । परब्रह्मास ह्याणे भ्रम ।
 ज्ञातेपणाचा संभ्रम । बोलोन दावी ॥ १५ ॥
 घाली शास्त्रांची दडपण । प्रचितिविण निरूपण ।
 पुसों जातां उगाच सीण । अत्यंत मानी ॥ १६ ॥
 ज्ञात्यास आणि पदार्थभिडा । तो काय बोलेल बापुडा ।
 सारासाराचा निवाडा । जाला पाहिजे ॥ १७ ॥
 वैद्य मात्रेची स्तुती करी । मात्रा गुण कांहींच न करी ।
 प्रचितिविण तैसी परी । ज्ञानाची जाली ॥ १८ ॥
 तेथें नाही सारासार । तेथें अवघा अंधकार ।
 नाना परीक्षेचा विचार । राहिला तेथें ॥ १९ ॥
 पाप पुण्य स्वर्ग नर्क । विवेक आणि अविवेक ।
 सर्वब्रह्मीं काये येक । सांपडलें नाही ॥ २० ॥
 पावन आणि तें पतन । दोनीं मानिलीं तत्समान ।
 निखळये आणि अनुमान । ब्रह्मरूप ॥ २१ ॥
 ब्रह्मरूप जालें आघवें । तेथें काये निवडावें ।
 आवघी साकरचि टाकावें । काये कोठें ॥ २२ ॥

तैसें सार आणि असार। अवघा जाला येककार ।
तेथे बळावळा अविचार। विचार कैचा ॥ २३ ॥
वद्य निवद्य येक जालें। तेथें काये हाता आलें ।
उन्मत्त द्रव्ये जें भुललें। तें भलतेंच बोले ॥ २४ ॥
तैसा अज्ञान भ्रमें भुलला। सर्व ब्रह्म म्हणोन बैसला ।
माहांपापी आणि भला। येकचि मानी ॥ २५ ॥
सर्वसंगपरित्याग। अब्हासवा विषयेभोग ।
दोघे येकचि मानितां मग। काये उरलें ॥ २६ ॥
भेद ईश्वर करून गेला। त्याच्या वाचेन न वचे मोडिला ।
मुखामधें घांस घातला। तो अपानीं घालावा ॥ २७ ॥
ज्या इंद्रियास जो भोग। तो तो करी येथासांग ।
ईश्वराचें केलें जग। मोडितां उरेना ॥ २८ ॥
अवघी भ्रांतीची भुटाटकी। प्रचितिविण गोष्टी लटकी ।
वेड लागलें जे बटकी। ते भलतेंचि बोले ॥ २९ ॥
प्रत्ययज्ञाता सावधान। त्याचें ऐकावें निरूपण ।
आत्मसाक्षात्काराची खूण। तत्काळ बाणें ॥ ३० ॥
वेडें वांकडे जाणावें। आंधळें पाउलीं वोळखावें ।
बाश्कळ बोलणें सांडावें। वमक जैसें ॥ ३१ ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
अनुमाननिर्णनाम समास चौथा ॥

समास पांचवा।।।। अजपानिरूपण
।।।। श्रीराम ॥
येकवीस सहश्र सासैं जपा। नेमून गेली ते अजपा ।
विचार पाहातां सोपा। सकळ कांहीं ॥ १ ॥
मुखीं नासिकीं असिजे प्राणें। त्यास अखंड येणें जाणें ।
याचा विचार पाहाणें। सूक्ष्मदृष्टीं ॥ २ ॥
मुळीं पाहातां येक स्वर। त्याचा तार मंद्र घोर ।
त्या घोराहून सूक्ष्म विचार। अजपाचा ॥ ३ ॥
सरिगमपदनिस। सरिं मानुका सायास ।
प्रथम स्वरें मानुकांस। म्हणोन पाहवें ॥ ४ ॥
परेवाचेहून आर्ते। आणि पश्यंती खालतें ।
स्वराचे जन्मस्थान तें। तेथून उठे ॥ ५ ॥
येकांती उगेच बैसावें। तेथें हें समजोन पाहावें ।
अखंड घ्यावें सांडावें। प्रभंजनासी ॥ ६ ॥
येकांती मौन्य धरून बैसे। सावध पाहातां कैसें भासे ।
सोहं सोहं ऐसे। शब्द होती ॥ ७ ॥
उच्चरेविण जे शब्द। ते जाणावे सहजशब्द ।
प्रत्ययायेती परंतु नाद। कांहींच नाही ॥ ८ ॥
ते शब्द सांडून बैसला। तो मौनी म्हणावा भला ।
योगाभ्यासाचा गल्बला। याकारणें ॥ ९ ॥
येकांती मौन्य धरून बैसला। तेणें कोण शब्द जाला ।
सोहं ऐसा भासला। अंतर्यामी ॥ १० ॥
धरितां सो सांडितां हं। अखंड चाले सोहं सोहं ।

याचा विचार पाहातां बहु। विस्तारला ॥ ११ ॥
देहधारक तितुका प्राणी। श्वेतजउद्विजादिक खाणी ।
स्वासोस्वास नस्तां प्राणी। कैसे जिती ॥ १२ ॥
ऐसी हे अजपा सकळासी। परंतु कळे जाणत्यासी ।
सहज सांडून सायासी। पडोंच नये ॥ १३ ॥
सहज देव असतचि असे। सायासें देव फुटे नासे ।
नासिवंत देवास विश्वासे। ऐसा कवणु ॥ १४ ॥
जगदांतराचें दर्शन। सहज घडे अखंड ध्यान ।
आत्मइच्छेनें जन। सकळ वर्तती ॥ १५ ॥
आत्मयाचें समाधान। घडे तैसेचि आशन ।
सांडिलें फिटले समर्पण। त्यासीच होये ॥ १६ ॥
अग्नपुरुष पोटी वसती। त्यास अवदानें सकळ देती ।
लोक आज्ञेमधें असती। आत्मयांचे ॥ १७ ॥
सहज देवजपध्यानें। सहज चालणें स्तुती स्तवनें ।
सहज घ/दे तें भगवान्नें। मान्य कीजे ॥ १८ ॥
सहज समजायाकारणें। नाना हटयोग करणें ।
परंतु येकायेकीं समजणें। घडत नाही ॥ १९ ॥
द्रव्य चुकतें दरिद्र येतें। तळीं लक्ष्मी वरी वर्ततें ।
प्राणी काये करील तें। ठाउकें नाही ॥ २० ॥
तळघरामधें उदंड द्रव्य। भिंतीमधें घातलें द्रव्य ।
स्तंभी तुळवटीं द्रव्य। आपण मधें ॥ २१ ॥
लक्ष्मीमध्ये करंटा नांदे। त्याचें दरिद्र अधिक सांदे ।
नवल केलें परमानंदें। परमपुरुष ॥ २२ ॥
येक पाहाती येक खाती। ऐसी विवेकाची गती ।
प्रवृत्ति अथवा निवृत्ती। येणेंचि जायें ॥ २३ ॥
अंतरी वसतां नारायेणें। लक्ष्मीस काये उणें ।
ज्याची लक्ष्मी तो आपणें। बळकट धरावा ॥ २४ ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
अजपानिरूपणनाम समास पांचवा ॥

समास सहावा।।।। देहात्मनिरूपण
।।।। श्रीराम ॥
आत्मा देहामध्ये असतो। नाना सुखदुखें भोगितो ।
सेवटीं शरीर सांडून जातो। येकायेकीं ॥ १ ॥
शरीरीं शक्ति तारुण्यपणीं। नाना सुखें भोगी प्राणी ।
अशक्त होतां वृद्धपणीं। दुःखें भोगी ॥ २ ॥
मरावेना ऐसी आवडी। हातपाये खोडून प्राण सोडी ।
नाना दुःखें अवघडी। वृद्धपणीं ॥ ३ ॥
देहआत्मयांची संगती। कांहींयेक सुख भोगिती ।
चर्फडचर्फडून जाती। देहांतकाळीं ॥ ४ ॥
ऐसा आत्मा दुःखदायेक। येकांचे प्राण घेती येक ।
आणी सेवटीं निरार्थक। कांहींच नाही ॥ ५ ॥
ऐसा दो दिसांचा भ्रम। त्यास म्हणती परब्रह्म ।
नाना दुःखाचा संभ्रम। मानून घेतला ॥ ६ ॥

दुःखी होऊन चर्फडून गेले। तेथे कोण समाधान जालें ।
 कांहीयेकसुख भोगिलें। तों सवेंचि दुःख ॥ ७ ॥
 जन्म दारभ्य आठवावें। म्हणजे अवघें पडेल ठावें ।
 नाना दुःख मोजावें। काये म्हणोनी ॥ ८ ॥
 ऐसी आत्मयाची संगती। नाना दुःखें प्राप्त होती ।
 दैन्यवाणे होऊन जाती। प्राणीमात्र ॥ ९ ॥
 कांहीं आनंद कांहीं खेद। जन्मवरी पडिला समंध ।
 नाना प्रकरीं विरुद्ध। तडातोडी ॥ १० ॥
 निद्राकाळीं देकुण पिसा। नाना प्रकरीं वळसा ।
 नाना उपायें वळसा। त्यांस होये ॥ ११ ॥
 भोजनकाळी माश्या येती। नाना पदार्थ उंदीर नेती ।
 पुढें त्यांची हि फजिती। मार्जरें करिती ॥ १२ ॥
 वा चामवा गोंचिड। गांधेलें कानटें उदंड ।
 येकास येक चर्फड। दोहिकडे ॥ १३ ॥
 विंचु सर्प वाग रिसें। सुसरी लांडिगे माणसास माणसें ।
 परस्परें सुखसंतोषें। येकहि नाही ॥ १४ ॥
 चौऱ्यासि लक्ष उत्पत्ती। येकास येक भक्षिती ।
 नाना पीडा दुःखणी किती। म्हणौन सांगावें ॥ १५ ॥
 ऐसी अंतरात्म्याची करणी। नाना जीव दाटले धरणी ।
 परस्परें संव्हारणी। येकयेकांची ॥ १६ ॥
 अखंड रडती। चर्फडिती। विवळविवळों प्राण देती ।
 मूर्ख प्राणी त्यास म्हणती। परब्रह्म ॥ १७ ॥
 परब्रह्म जाणार नाही। कोणास दुःख देणार नाही ।
 स्तुती निंदा दोनी नाही। परब्रह्मीं ॥ १८ ॥
 उदंड शिव्या दिधल्या। तितुक्या अंतरात्म्यास लागल्या ।
 विचार पाहतां प्रत्यया आल्या। येथातथ्य ॥ १९ ॥
 धगडीचा बटकीचा लवंडीचा। गधडीचा कुतरीचा वोंगळीचा ।
 ऐसा हिशेब सिव्यांचा। किती म्हणोनि सांगावा ॥ २० ॥
 इतुकें परब्रह्मीं लागेना। तेथें कल्पनाचि चालेना ।
 तडातोडीचें ज्ञान मानेना। कोणीयेकासी ॥ २१ ॥
 सृष्टीमधें सकळ जीव। सकळांस कैचें वैभव ।
 याकारणें ठायाठाव। निर्मिला देवें ॥ २२ ॥
 उदंड लोक बाजारीचे। जें जें आलें तें तें वेंचे ।
 उत्तम तितुके भाग्याचें। लोक घेती ॥ २३ ॥
 येणें न्यायें अन्न वसन। येणेंचि न्यायें देवतार्चन ।
 येणेंचि न्यायें ब्रह्मज्ञान। प्राप्तव्यासारिखें ॥ २४ ॥
 अवघेच लोक सुखी असती। संसार गोड करून नेती ।
 माहाराजे वैभव भोगती। तें करव्यास कैचें ॥ २५ ॥
 परंतु अंतीं नाना दुःखें। तेथें होतें सगट सारिखें ।
 पूर्वी भोगिलीं नाना सुखें। अंतीं दुःख सोसवेना ॥ २६ ॥
 कठिण दुःख सोसवेना। प्राण शरीर सोडिना ।
 मृत्युदुःख सगट जना। कासाविस करी ॥ २७ ॥
 नाना अवेवहीन जालें। तैसेचि पाहिजे वर्तलें ।

प्राणी अंतकाळीं गेलें। कासाविस होउनी ॥ २८ ॥
 रूप लावण्य अवघें जातें। शरीरसामर्थ्य अवघें राहातें ।
 कोणी नस्तां मरतें। आपदआपदों ॥ २९ ॥
 अंतकाळ दैन्य दीन। सकळिकांस तत्समान ।
 ऐसें चंचळ अवलक्षण। दुःखकारी ॥ ३० ॥
 भोगून अभोक्ता म्हणती। हे तों अवघीच फजिती ।
 लोक उगेच बोलती। पाहिल्याविण ॥ ३१ ॥
 अंतकाळ आहे कठिण। शरीर सोडिना प्राण ।
 बराड्यासारिखें लक्षण। अंतकाळीं ॥ ३२ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 देहात्मनिरूपणनाम समास सहावा ॥

समास सातवा । । । । जगजीवननिरूपण
 । । । । श्रीराम ॥
 मुळीं उदक निवळ असतें। नाना वल्लिमधें जातें ।
 संगदोषें तैसें होतें। आंबल तिक्षण कडवट ॥ १ ॥
 आत्मा आत्मपणें असतो। देहसंगें विकारतो ।
 साभिमानें भरीं भरतो। भलतिकडे ॥ २ ॥
 बरी संगती सांपडली। जैसी उंसास गोडी आली ।
 विषवल्ली फांपावली। घातकी प्राणी ॥ ३ ॥
 अठराभार वनस्पती। गुण सांगावे ते किती ।
 नाना देहाचे संगती। आत्मयास होये ॥ ४ ॥
 त्यामधें कोणी भले। ते संतसंगें निघाले ।
 देहाभिमान सांडून गेले। विवेकबळें ॥ ५ ॥
 उदकाचा नाशचि होतो। आत्मा विवेकें निघतो ।
 ऐसा आहे प्रत्यय तो। विवेकें पाहा ॥ ६ ॥
 ज्यास स्वहितचि करणें। त्यास किती म्हणौन सांगणें ।
 हें ज्याचें त्यानें समजणें। सकळ कांहीं ॥ ७ ॥
 आपला आपण करी कुडावा। तो आपला मित्र जाणावा ।
 आपला नाश करी तो समजावा। वैरी ऐसा ॥ ८ ॥
 आपलें आपण अन्हित करावें। त्यास आडवें कोणें निघावें ।
 येकांती जाऊन जीवें। मारी आपणासी ॥ ९ ॥
 जो आपला आपण घातकी। तो आत्महत्यारा पातकी ।
 याकारणें विवेकी। धन्य साधु ॥ १० ॥
 पुण्यवंतां सत्संगती। पापिष्ठां असत्संगती ।
 गति आणि अवगती। संगतीयोगें ॥ ११ ॥
 उत्तम संगती धरावी। आपली आपण चिंता करावी ।
 अंतरी बरी विवरावी। बुद्धि जाणत्याची ॥ १२ ॥
 इहलोक आणि परलोक। जाणता तो सुखदायेक ।
 नेणत्याकरितां अविवेक। प्राप्त होतो ॥ १३ ॥
 जाणता देवाचा अंश। नेणता म्हणजे तो राक्षस ।
 यामधें जें विशेष। तें जाणोन घ्यावें ॥ १४ ॥
 जाणतां तो सकळां मान्य। नेणता होतो अमान्य ।
 जेणेंकरितां होईजे धन्य। तेंचि घ्यावें ॥ १५ ॥

साक्षपी शाहाण्याची संगती । तेणें साक्षपी शाहाणे होती ।
आळसी मूर्खाची संगती । आळसी मूर्ख ॥ १६ ॥
उत्तम संगतीचें फळ सुख । अद्धम संगतीचें फळ दुःख ।
आनंद सांडुनियां शोक । कैसा घावा ॥ १७ ॥
ऐसें हें प्रगट दिसे । जनामधें उदंड भासे ।
प्राणीमात्र वर्ततसे । उभयेयोगें ॥ १८ ॥
येका योगें सकळ योग । येका योगें सकळ वियोग ।
विवेकयोगें सकळ प्रयोग । करीत जवे ॥ १९ ॥
अवचितें सांकडीत पडिलें । तरी तेथून पाहिजे निघालें ।
निघोन जातां जालें । परम समाधान ॥ २० ॥
नाना दुर्जनांचा संग । क्षणक्षणा मनभंग ।
याकारणें कांहीं रंग । राखोन जावें ॥ २१ ॥
शाहाणा येत्न त्याच्या गुणें । पाहों जातां काये उणें ।
सुख संतोष भोगणें । नाना श्लाघ्यता ॥ २२ ॥
अतां लोकीं ऐसें आहे । सृष्टीमधें वर्तताहे ।
जो कोणी समजोन पाहे । त्यास घडे ॥ २३ ॥
बहुरत्न वसुंधरा । जाणजाणों विचार करा ।
समजल्यां प्रत्ययो अंतरास । मार्जी येतो ॥ २४ ॥
दुर्बळ अणि संपन्न । वेडें आणि वित्पन्न ।
हें अखंड दंडायमान । असतचि असे ॥ २५ ॥
येक भाग्यपुरुष मोडती । येक नवे भाग्यवंत होती ।
तैसीच विद्या वित्पती । होत जाते ॥ २६ ॥
येक भरे येक रितें । रितें मागुतें भरतें ।
भरतेंहि रितें होतें । काळांतरीं ॥ २७ ॥
ऐसी हे सृष्टीची चाली । संपत्ति दुपारची साउली ।
वयेसा तरी निघोन गेली । हळुहळु ॥ २८ ॥
बाळ तारुण्य आपुलें । वृधाप्य प्रचितीस आलें ।
ऐसें जाणोन सार्थक केलें । पाहिजे कोणियेकें ॥ २९ ॥
देह जैसें केलें तैसें होतें । येत्न केल्यां कार्ये साधतें ।
तरी मग कष्टावें तें । काय निमित्त्य ॥ ३० ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
जगजीवननिरूपणनाम समास सातवा ॥

समास आठवा । । । । तत्त्वनिरसन

। । । । श्रीराम ॥

नाभीपासून उन्मेषवृत्ती । तेचि परा जाणिजे श्रोतीं ।
ध्वनिरूप पश्यती । हृदई वसे ॥ १ ॥
कंठापासून नाद जाला । मध्यमा वाचा बोलिजे त्याला ।
उच्चर होतां अक्षराला । वैखरी बोलिजे ॥ २ ॥
नाभिस्थानी परा वाचा । तोचि ठाव अंतःकर्णाचा ।
अंतःकर्णपंचकाचा । निवाडा ऐसा ॥ ३ ॥
निर्विकल्प जें स्फुरण । उगेंच असतां आठवण ।
तें जाणावें अंतःकर्ण । जाणतीकळा ॥ ४ ॥
अंतःकर्ण आठवले । पुढें होये नव्हेसें गमलें ।

करूं न करूं ऐसें वाटलें । तेंचि मन ॥ ५ ॥
संकल्प विकल्प तेंचि मन । जेणें करितां अनुमान ।
पुढें निश्चयो तो जाण । रूप बुद्धीचें ॥ ६ ॥
करीनचि अथवा न करी । ऐसा निश्चयोचि करी ।
तेचि बुद्धि हे अंतरीं । विवेकें जाणावी ॥ ७ ॥
जे वस्तुचा निश्चये केला । पुढें तेचि चिंतूं लागला ।
तें चित्त बोलिल्या बोला । येथार्थ मानावें ॥ ८ ॥
पुढें कार्याचा अभिमान धरणें । हें कार्ये तों अगत्य करणें ।
ऐस्या कार्यास प्रवर्तणें । तोचि अहंकार ॥ ९ ॥
ऐसें अंतःकर्णपंचक । पंच वृत्ती मिळोन येक ।
कार्येभागें प्रकारपंचक । वेगळाले ॥ १० ॥
जैक्षे पांचहि प्राण । कार्येभागें वेगळाले जाण ।
नाहीं तरी वायोचें लक्षण । येकचि असे ॥ ११ ॥
सर्वांगीं व्यान नाभी समान । कंठी उदान गुदी अपान ।
मुखी नासिकी प्राण । नेमस्त जाणावा ॥ १२ ॥
बोलिलें हें प्राणपंचक । आतां ज्ञानइंद्रियेंपंचक ।
श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा नासिक । ऐसीं हें ज्ञानेंद्रियें ॥ १३ ॥
वाचा पाणी पाद शिस्न गुद । हे कर्मइंद्रियें प्रसिद्ध ।
शब्द स्पर्श रूप रस गंध । ऐसें हें विषयपंचक ॥ १४ ॥
अंतःकर्ण प्राणपंचक । ज्ञानेंद्रियें कर्मेंद्रिये पंचक ।
पांचवें विषयपंचक । ऐसीं हे पांच पंचकें ॥ १५ ॥
ऐसें हे पंचविस गुण । मिळोन सूक्ष्म देह जाण ।
याच कर्दम बोलिला श्रवण । केलें पाहिजे ॥ १६ ॥
अंतःकर्ण व्यान श्रवण वाचा । शब्द विषये आकाशाचा ।
पुढें विस्तार वायोचा । बोलिला असे ॥ १७ ॥
मन समान त्वचा पाणी । स्पर्श रूप हा पवनी ।
ऐसे हे अडाखे साधुनी । कोठा करावा ॥ १८ ॥
बुद्धि उदान नयेन चरण । रूपविषयाचें दर्शन ।
सकेतें बोलिलें मन । घालून पाहिजे ॥ १९ ॥
चित्त अपान जिह्वा शिस्न । रसविषये आप जाण ।
पुढें एका सावधान । पृथ्वीचें रूप ॥ २० ॥
अहंकार प्राण घ्राण । गुद गंधविषये जाण ।
ऐसे केलें निरूपण । शास्त्रमते ॥ २१ ॥
ऐसा हा सूक्ष्म देहे । पाहातां होईजे निसंदेहे ।
येथें मन घालून पाहे । त्यासीच हें उमजे ॥ २२ ॥
ऐसें सूक्ष्म देहे बोलिलें । पुढें स्थूल निरोपिलें ।
आकाश पंचगुणें वर्तलें । कैसें स्थुळीं ॥ २३ ॥
काम क्रोध शोक मोहो भये । हा पंचविध आकाशाचा अन्वये ।
पुढें पंचविध वायो । निरोपिला ॥ २४ ॥
चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।
हें पंचविध लक्षण । प्रभंजनाचें ॥ २५ ॥
क्षुधा तृषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे तेजाचे पंचविध गुण ।
आतां पुढें आपलक्षण । निरोपिलें पाहिजे ॥ २६ ॥

शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हा पंचविध आपाचा भेद ।
 पुढें पृथ्वी विशद । केली पाहिजे ॥ २७ ॥
 अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पृथ्वीचे पंचविध धर्म ।
 ऐसे स्थूळ देहाचें वर्म । बोलिलें असे ॥ २८ ॥
 पृथ्वी आप तेज वायो आकाश । हे पांचाचे पंचविस ।
 ऐसें मिळोन स्थूळ देहास । बोलिजेतें ॥ २९ ॥
 तिसरा देह कारण अज्ञान । चौथा माहाकारण ज्ञान ।
 हे च्यारी देह निर्शितां विज्ञान । परब्रह्म तें ॥ ३० ॥
 विचारें चौदेहावेगळें केलें । मीपण तत्वासरिसें गेलें ।
 अनन्य आत्मनिवेदन जालें । परब्रह्मी ॥ ३१ ॥
 विवेकें चुकला जन्म मृत्यु । नरदेहीं साधिलें महत्कृत्य ।
 भक्तियोगें कृत्यकृत्य । सार्थक जालें ॥ ३२ ॥
 इति श्री पंचीकर्ण । केलेंच करावें विवर्ण ।
 लोहाचें जालें सुवर्ण । परिसाचेनयोगें ॥ ३३ ॥
 हाहि दृष्टांत घडेना । परिसाचेन परीस करवेना ।
 शरण जातां साधुजना । साधुच होइजे ॥ ३४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तत्त्वनिरूपणनाम समास आठवा ॥

समास नवना । । । । तनुचतुष्टयनिरूपण
 । । । । श्रीराम ॥
 स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण । ऐसे हे चत्वार देह जाण ।
 जागृति स्वप्न सुषुप्ति पूर्ण । तुर्या जाणावी ॥ १ ॥
 विश्व तैजस प्राज्ञ । प्रत्यगात्मा हे अभिमान ।
 नेत्रस्थान कंठस्थान हृदयस्थान । मूर्धनी ते ॥ २ ॥
 स्थूळभोग प्रविक्तभोग । आनंदभोग आनंदावभासभोग ।
 ऐसे हे चत्वार भोग । चौदेहाचे ॥ ३ ॥
 अकार उकार मकार । अर्धमात्रा तो ईश्वर ।
 ऐस्या मात्रा चत्वार । चौदेहाच्या ॥ ४ ॥
 तमोगुण रजोगुण । सत्वगुण शुद्धसत्वगुण ।
 ऐसे हे चत्वार गुण । चौदेहाचे ॥ ५ ॥
 क्रियाशक्ति द्रव्याशक्ति । इच्छाशक्ति ज्ञानशक्ति ।
 ऐशा चत्वार शक्ती । चौदेहाच्या ॥ ६ ॥
 ऐसीं हे बत्तिस तत्त्वं । दोहींचीं पन्नास तत्त्वं ।
 अवधीं मिळोन ब्यासि तत्त्वं । अज्ञान आणी ज्ञान ॥ ७ ॥
 ऐसीं हे तत्त्वं जाणावीं । जाणोन माइक वोळखावीं ।
 आपण साक्षी निरसावीं । येणें रितीं ॥ ८ ॥
 साक्षी म्हणिजे ज्ञान । ज्ञानें वोळखावें अज्ञान ।
 ज्ञानाज्ञानाचें निशंन । देहासरिसें ॥ ९ ॥
 ब्रह्मांडीं देह कल्पिले । विराट हिरण्यगर्भ बोलिले ।
 ते हे विवेकें निर्शलें । आत्मज्ञानें ॥ १० ॥
 आत्मानात्माविवेक करितां । सारासारविचार पाहतां ।
 पंचभूतांची माइक वार्ता । प्रचित आली ॥ ११ ॥
 अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पांचहि पृथ्वीचे गुणधर्म ।
 प्रत्यक्ष शरीरीं हें वर्म । शोधून पाहावें ॥ १२ ॥

शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हे आपाचे पंचकभेद ।
 तत्त्वं समजोन विशद । करून घावीं ॥ १३ ॥
 क्षुधा तृषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे पांचहि तेजाचे गुण ।
 या तत्त्वांचें निरूपण । केलेंच करावें ॥ १४ ॥
 चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।
 हें पांचहि वायोचे गुण । श्रोतीं जाणावे ॥ १५ ॥
 काम क्रोध शोक मोहो भये । हा आकाशाचा परिपाये ।
 हें विवरल्याविण काये । समजो जाणें ॥ १६ ॥
 असो ऐसें हें स्थूळ शरीर । पंचविस तत्त्वांचा विस्तार ।
 आतां सूक्ष्मदेहाचा विचार । बोलिजेत ॥ १७ ॥
 अंतःकर्ण मन बुद्धि चित्त अहंकार । आकाशपंचकाचा विचार ।
 पुढें वायो निरोत्तर । होऊन ऐका ॥ १८ ॥
 व्यान समान उदान । प्राण आणी अपान ।
 ऐसे हे पांचहि गुण । वायोतत्त्वाचे ॥ १९ ॥
 श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा घ्राण । हें पांचहि तेजाचे गुण ।
 आतां आप सावधान । होऊन ऐका ॥ २० ॥
 वाचा पाणी पाद शिस्न गुद । हे आपाचे गुण विशद ।
 आतां पृथ्वी विशद । निरोपिली ॥ २१ ॥
 शब्द स्पर्श रूप रस गंध । हे पृथ्वीचे गुण विशद ।
 ऐसे हे पंचवीस तत्त्वभेद । सूक्ष्म देहाचे ॥ २२ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तनुचतुष्टयेनाम समास नववा ॥

समास दहावा । । । । टोणपसिद्धलक्षण
 । । । । श्रीराम ॥
 आवर्णोदकीं हटकेश्वर । त्यास घडे नमस्कार ।
 महिमा अत्यंतचि थोर । तथा पाताळलिंगाचा ॥ १ ॥
 परंतु तेथें जाववेना । शरीरें दर्शन घडेना ।
 विवेकें आणावें अनुमाना । तथा ईश्वरासी ॥ २ ॥
 सातां समुद्रांचे वेडे । उदंड भूमि पैलिकडे ।
 सेवटीं तुटले कडे । भूमंडळाचे ॥ ३ ॥
 सात समुद्र वोलांडावे । तेथें जाणें कैसें फावे ।
 म्हणोन विवेकी असावे । साधुजन ॥ ४ ॥
 जें आपणास नव्हे ठावें । तें जाणतयास पुसावें ।
 मनोवेगें तनें फिरावें । हें तों घडेना ॥ ५ ॥
 जें चर्मदृष्टीस नव्हे ठावें । तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें ।
 ब्रह्मांड विवरोन राहावें । समाधानें ॥ ६ ॥
 मध्यें आहे भूमीचें चडळ । म्हणोन आकाश आणि पाताळ ।
 तें चडळ नस्तां अंतराळ । चहुंकडे ॥ ७ ॥
 तथास परब्रह्म म्हणावें । जें उपाधीवेगळें स्वभावें ।
 जेथें दृश्यमायेच्या नावें । सुन्याकार ॥ ८ ॥
 दृष्टीचें देखणें दृश्य । मनाचें देखणें भास ।
 मनातीत निराभास । विवेकें जाणावें ॥ ९ ॥
 दृश्य भास अवघा विघडे । विवेक तेथें पवाडे ।
 भूमंडळीं जाते थोडे । सूक्ष्मदृष्टीचे ॥ १० ॥

वाच्यांश वाचनें बोलावा । न बोलतां लक्ष्यांश जाणावा ।
निर्गुण अनुभवास आणावा । गुणाचेनयोगे ॥ ११ ॥
नाना गुणास आहे नाश । निर्गुण तें अविनाश ।
ढोबळ्याहून विशेष । सूक्ष्म देखणे ॥ १२ ॥
जें दृष्टीस न पडे ठावें । तें ऐकोन जाणावें ।
श्रवणमननें पडे ठावें । सकळ कांहीं ॥ १३ ॥
अष्टधेचे जिनस नाना । उदंड पाहातां कळेना ।
अवघें सगट पिटावेना । कोणियेकें ॥ १४ ॥
सगट सारिखी स्थिती जाली । तेथें परीक्षाच बुडाली ।
चविनटानें कालविलीं । नाना अन्नं ॥ १५ ॥
टोणपा नव्हे गुणग्राहिक । मुखीस कळेना विवेक ।
विवेक आणि अविवेक । एकचि म्हणती ॥ १६ ॥
उंच नीच कळेना ज्याला । तेथें अभासचि बुडाला ।
नाना अभ्यासें प्राणियाला । सुटिका कैची ॥ १७ ॥
वेड लागोन जालें वोंगळ । त्यास सारिखेंच वाटे सकळ ।
तें जाणावें बाश्कळ । विवेकी नव्हेती ॥ १८ ॥
ज्यास अखंड होतो नाश । त्यासीच म्हणती अविनाश ।
बहुचकीच्या लोकांस । काये म्हणावें ॥ १९ ॥
ईश्वरें नाना भेद केले । भेदें सकळ सृष्टी चाले ।
आंधळे परीक्षवंत मिळाले । तेथें परीक्षा कैची ॥ २० ॥
जेथें परीक्षेचा अभाव । तो टोणपा समुदाव ।
गुणचि नाही गौरव । येईल कैचें ॥ २१ ॥
खरें खोटें एकचि जालें । विवेकानें काय केलें ।
असार सांडून सार घेतलें । साधुजनीं ॥ २२ ॥

उत्तम वस्तूचि परीक्षा । कैसी घडे नतद्रक्षा ।
दीक्षाहीनापासी दीक्षा । येईल कैची ॥ २३ ॥
आपलेन वोंगळपणें । दिशाकरून शौच्य नेणे ।
वेद शास्त्रें पुराणें । त्यास काये करिती ॥ २४ ॥
आधीं राखावा आचार । मग पाहावा विचार ।
आचारविचारें पैलपार । पाविजेतो ॥ २५ ॥
जे नेमकास न कळे । तें बश्कळास केवी कळे ।
डोळस ठकती आंधळे । कोण्या कामाचे ॥ २६ ॥
पापपुण्य स्वर्ग नर्क । अवघेंच मानिलें येक ।
विवेक आणी अविवेक । काये मानावें ॥ २७ ॥
अमृत विष येक म्हणती । परी विष घेतां प्राण जाती ।
कुकर्में होते फजिती । सत्कर्में कीर्ति वाढे ॥ २८ ॥
इहलोक आणि परलोक । जेथें नाही साकल्प विवेक ।
तेथें अवघेच निरार्थक । सकळ कांहीं ॥ २९ ॥
म्हणौन संतसंगेंचि जावें । सत्शास्त्रचि श्रवण करावें ।
उत्तम गुणास अभासावें । नाना प्रयत्नें ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
टोणपसिद्धलक्षणनाम समास दहावा ॥
॥ दशक सतरावा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated October 15, 2005